

НА ПОДОБИЈЕ СВЕТОМ ДИМИТРИЈУ: ПРЕСТАВА
ВЛАДАРА СА МАЧЕМ НА НОВЦУ КРАЉА
И ЦАРА ДУШАНА

Улога средњовековног владара, како је илустрована већ у делу Јевсевија из Цезареје, била је земаљска „слика“ Христа а његов задатак, пре свега, да оствари Христову владавину на земљи.¹ Узор владару јесте Христос, а ова слика је допуњена ликовима архетипских идеалних владара – царевима Давидом и Соломоном.² Међутим, за одржање и одбрану божјег поретка на земљи, од владара се очекивало и да посегне за оружјем, да буде ратник божји, те се напредовањем хришћанства монархијски идеал надахњује ратничким узорима: Исусом Навином, Гедеоном, арханђелом Михаилом, царем Константином, Александром Македонским, али и светим ратницима.³ Ови прослављени божји војници, у суштини, представљају

¹ Н. Н. Anton, *Fürstenspiegel und Herrscherethos in der Karolingerzeit*, Bonn 1968, 58–59, 419–436; А. Karpozilos, *The Letters of Ioannes Mauropos Metropolitan of Euchaita*, Thessaloniki 1990, 120; Е. Kantorowicz, *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology*, Princeton 1997, 42–78; С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића: Дипломатичка студија*, Београд 1997, 247–254; исти, *REX IMAGO DEI: О српској преради Агапитовог владарског огледала у: Трећа југословенска конференција византолога*, Крушевац 2000, 135–148, 136–137, 136; G. Klaniczay, *Holy Rulers and Blessed Princesses: Dynastic Cults in Medieval Central Europe*, Cambridge 2002, 57–59.

² В. Ј. Ђурић, *Нови Исус Навин*, Зограф 14, 1983, 5–15, 5–6; Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, 197–209; исти, *REX IMAGO DEI*, 145; Kantorowicz, н. д., 78–86; Constantine VII Porphyrogenitus, *Three Treatises on Imperial Military Expeditions*, ed. and trans. J. Haldon, Vienna 1990, 178–179; D. Angelov, *Imperial Ideology & Political Thought in Byzantium, 1204–1330*, New York 2007, 85–91; S. A. Takács, *The Construction of Authority in Ancient Rome and Byzantium: The Rhetoric of Empire*, Cambridge–New York 2009, 130–132, 138; C. Rapp, *Old Testament Models for Emperors in Early Byzantium у: The Old Testament in Byzantium*, eds. P. Magdalino, R. Nelson, Washington, D.C. 2010, 175–197.

³ Ђурић, н. д., 5–6, 8–9, 15; С. Марјановић-Душанић, *Владар као ратник: прилог изучавању немањиће идеологије*, Зборник Филозофског факултета XVI, 1989, 125–147, 128–129, 137; исти, *Владарска идеологија Немањића*, 217–233; Ј. Ређеп, *Александар Велики и краљ Милутин: Српска Александрида и Данилов зборник – паралеле*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, 1999, Вол. 47, бр. 1, 19–34, 20; Takács, н. д., 132,

Сл. 1. Константин IX
Мономах. 1042–1055.
Милиаресион.
Константинопољ.

Fig. 1. Constantine
IX Monomachus.
1042–1055. Miliaresion.
Constantinople.

узор владарских врлина и персонификују одређени модел понашања. Похвале, у којима се средњовековни владар пореди са прослављеним ратоборцима, како је Војислав Ђурић истакао у своме делу *Нови Исус Навин*, биле су опште место хришћанске књижевности како у Византији тако и у Србији.⁴

Још од рановизантијског доба, мученици - ратници помињу се као царски саборци и помоћници у биткама, али раст њихових култова у Византији јача у време царева војсковођа Василија I (867–86), Нићифора II Фоке (963–69), Јована Цимискија (969–76) и Василија II Бугароубице (976–1025). У овом периоду сталних ратова Византије са разним непријатељима империје, разбуктавају се веровања и сведочанства о светим ратницима као царским претходницима и помоћницима у биткама, а међу њима се посебно истичу Свети Теодор, Свети Ђорђе и Свети Димитрије.⁵ Њихова борба на страни цара сведочила је да је владар, за своје војне подвиге, снагу и подстрек добио божанском милошћу. Овакве идеје су преточене и у сликарство те се свети ратници приказују уз царево ратнике, као царски помоћници након тријумфа. Један од најзначајнијих примера срећемо у зидном сликарству цркве зване „Велики голубарник“ код села Чаушина у Кападокији, живописане у славу војничког тријумфа цара Нићифора Фоке против Арабљана (962–69). Фокин генерал Јован Цимискије представљен је на северном зиду цркве, у друштву маистра Мелиаса и севастијских мученика, а обојица су приказани на коњу, у војничкој униформи, наоружани копљем, а као њихови пандани, на западном зиду цркве, представљени су Свети Ђорђе и Димитрије на коњима.⁶ Још један царски

146; Klaniczay, н. д., 161–194; Angelov, н. д., 78–93, 96–97.

⁴ Ђурић, н. д., 5.

⁵ *Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum*, ed. H. Thurn, Berlin 1973, 274–275; М. Марковић, *О иконографији светих ратника у источнохришћанској уметности и о представама ових светитеља у Дечанима у: Зидно сликарство манастира Дечана: грађа и студије*, ур. В. Ј. Ђурић, Београд 1995, 567–627, 586–587; Leo the Deacon, *History*, IX.9 у: *The History of Leo the Deacon: Byzantine Military Expansion in the Tenth Century*, eds. A. M. Talbot, D. F. Sullivan, Washington, D.C. 2005, 197–198; P. L. Grotowski, *Arms and Armour of the Warrior Saints: Tradition and Innovation in Byzantine Iconography (843–1261)*, Leiden–Boston 2010, 100–104.

⁶ Марковић, н. д., 589–590; М. Parani, *Reconstructing the Reality of Images: Byzantine Material Culture and Religious Iconography (11th–15th Centuries)*, Leiden–Boston 2003, 102, 105; Ch. Walter, *The Warrior Saints in Byzantine Art and Tradition*, Oxford 2003,

тријумф, извојеван уз помоћ светих ратника, сачуван је на најпознатијем портрету византијског цара као ратника, на портрету Василија II (976–1025) на минијатури у *Псалтиру* из венецијанске Марцијане (Marc. gr. Z. 17, fol. IIIr), насталом након цареве победе против Бугара. Цар је приказан као ратник у сцени божанствене инвеституре владара круном и оружјем, док под његовим ногама, у проскинези, леже поражени непријатељи царства. Лево и десно од цара, у шест медаљона, представљене су бисте светих ратника, његових помагача у тријумфу.⁷

Један од царева који је, у овом периоду, за свог посебно поштованог патрона прогласио светог ратника – Светог Ђорђа, посветивши му манастир у престоничком кварту Мангани, био је Константин IX Мономах.⁸ Интересантно је да је управо овај цар, после готово три века одсуствовања,⁹ вратио на византијски новац слику владара ратника, уводећи у царску иконографију на новцу инсигнију мача. На свом милиаресиону, Мономах је представљен као ратник, у оклопу, са дугим војничким огртачем, држећи дугачак крст у десној руци, док му лева почива на дршци мача у корицама, на који се ослања (сл. 1).¹⁰ Цар са мачем у руци, у царском орнату, представљен је и на свом златном новцу кованом у истом периоду.¹¹

Нови снажан полет култа светих ратника везан је за владавину царева из династије Комнина, припадника малоазијске војне аристократије, од владавине цара Исака I (1057–59). Под Комнинима се посебно истиче значај владара као ратника, а у овом периоду византијски тип владара ратника долази под утицај витешког култа са Запада, када наступа фузија двеју религијских традиција.¹² Василевс се слави као војник на бојном

174, 282–283; исти, *The Iconography of Constantine the Great, Emperor and Saint: With Associated Studies*, Leiden 2006, 106–107, фиг. 87, 266–267.

⁷ J. Spatharakis, *The Portrait in Byzantine Illuminated Manuscripts*, Leiden 1976, 20–26; Ђурић, н. д., 9–15, сл. 1; A. Cutler, *The Aristocratic Psalters in Byzantium*, Paris 1984, 115–119; Марковић, н. д., 586; Parani, н. д., 102, 106; Grotowski, н. д., 332.

⁸ Michael Psellos, *Chronographia*, 6.185–186, ed. E. Renauld, vol. II, Paris 1928, 62; R. Janin, *Les églises byzantines des saints militaires (Constantinople et benlieue)*, EO 33, 1934, 163–180, 331–342, 174; C. Mango, *The Art of the Byzantine Empire 312–314: Sources and Documents*, Toronto 1986, 218, 219; H. Maguire, *The Mosaics of Nea Moni: An Imperial Reading*, *Dumbarton Oaks Papers* 46, 1992, 205–214.

⁹ Представа владара у војној униформи, под оружјем, била је честа слика византијског златног новца од V до VIII века. На њему је цар представљен у трочетвртинској бисти, са оклопом који је делом прекривао *paludamentum* закачен фибулом на рамену, на глави му је шлем, а у руци држи копље најчешће ослоњено на раме. Тек за владавине цара Лава III, овакав тип представе нестаће са византијског златног новца. Ph. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, Vol. II, Part 1, *Phocas and Heraclius (602–641)*, Washington, D.C. 1968, 74.

¹⁰ Ph. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, Vol. III, Part 2, *Vasil I to Nicephorus III (867–1081)*, Washington, D.C. 1976, 745–746, T. LIX, бр. 7a.1–7b.3; A. P. Kazhdan, A. Wharton-Epstein, *Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries*, Berkeley–Los Angeles–London 1985, 115.

¹¹ Grierson, *Catalogue* III/2, 742, T. LIX, бр. 4a.1–4a.3, 4b, 4c.

¹² A. P. Kazhdan, *The Aristocracy and The Imperial Ideal y: The Byzantine Aristoc-*

Сл. 2. Фера, Богородица Космосотира, свети ратник (са портретним карактеристикама Исака Комнина?), 1152. година.

Fig. 2. Pherai, Panagia Kosmosoteria, military saint (with features of Isaakios Komnenos?), 1152.

коју је 1152. године саградио Исак I Комнин, тада севастократор. У простору испод централне куполе, на северном и јужном зиду цркве, претпоставља се да су као свети ратници приказани сâм Исак Комнин (сл. 2) и чланови његове породице, Андроник, Јован II и Алексије I Комнин. Приказани су у војничкој униформи, под оружјем, са нимбовима око глава, с том разликом што су на њиховим главама приказане круне, поред представа је изостављен натпис, а портретне карактеристике не одговарају

пољу, генерал и тактичар, описују се лепота и убојност његовог оклопа и оружја у току битке, његова храброст и војничка вештина. Царске победе су прослављане непрестано, готово у исто време када су се догодиле, стварајући тако у престоници стално присутну слику цара тријумфатора.¹³ Милитаризацију царске слике прати и јачање култа светих ратника, чије су представе, од цара Алексија I Комнина, стално присутне на новцу византијских царева.

На печатима владара из ове династије, и пре њиховог доласка на власт, пласирани су ликови светих ратника, Светог Ђорђа на пачату Исака I Комнина¹⁴ и Светог Димитрија на печатима Алексија I Комнина (1081 – 1118).¹⁵ Међутим, један од најречитијих примера поштовања и поистовећивања Комнина са светим ратницима јесте сликарство Богородице Космосотире код Фере,

racy: XI to XIII Centuries, ed. M. Angold, Oxford 1984, 43–58, 43–50; Kazhdan, Wharton-Epstein, н. д., 112; P. Magdalino, *The Empire of Manuel I Komnenos 1143–1180*, New York 1993, 420–421; Klaniczay, н. д., 184.

¹³ Kazhdan, н. д., 45–47; Kazhdan, Wharton-Epstein, н. д., 112–113; Magdalino, н. д., 418–419; В. Станковић, *Комнини у Цариграду*, Београд 2006, 209–218; С. Марјановић-Душанић, *Свети краљ: култ Стефана Дечанског*, Београд 2007, 73–75.

¹⁴ G. Zacos, A. Vegleru, *Byzantine Lead Seals*, Vol. 1/3, Basel 1972, 1453–1454, бр. 2680; Марковић, н. д., 588; Grotowski, н. д., 116, нап. 194.

¹⁵ Представу Светог Димитрија, као ратника под оружјем, носи пет различитих печата Алексија I Комнина између 1078–81 године, када је носио титулу великог доместика. Zacos, Vegleru, н. д., Vol. 1/3, бр. 2703–2707; Марковић, н. д., 588, нап. 162; Grotowski, н. д., 115, нап. 191.

Сл. 3. Исак I Комнин.
1057–1059. Хистаменон.
Константинопољ.

Fig. 3. Isaac I Comnenus.
1057–1059. Histamenon.
Constantinople.

Сл. 4. Алексије I
Комнин. 1081–1118.
Номизма хистаменон.
Солун. Искована
1081–1082. године.

Fig. 4. Alexius I
Comnenus. 1081–1118.
Histamenon Nomisma.
Thessalonica. Struck
1081–1082.

уобичајном начину на који се свети ратници приказују.¹⁶ Дошавши на престо, као ратник са исуканим и увис упереним мачем у десници док у левој руци држи корице, Исак Комнин биће приказан и на свом новцу искованом у Константинопољу између 1057–59. године (сл. 3).¹⁷ Исти тип представе владара понеће и његови царски печати.¹⁸

Управо је под Комнинима на византијском новцу сачувана прва представа једног светог ратника, Светог Димитрија. Усред норманске инвазије на Солун, у 1082. години, ноћ пред одлучујућу битку, светац се јавио цару Алексију I у сну, најављујући му победу. Још у току рата са Норманима, цар даје да се на царски новац, који се кује у Солуну, стави лик Светог Димитрија како стоји, као ратник са мачем, док цару уручује победнички лабарум (сл. 4), односно крст.¹⁹ У овом периоду, Свети Димитрије је од локалног патрона Солуна одавно прерастао у светитеља којем заслуге за своје ратне подвиге приписују многи византијски цареви, али ће тек под Алексијем I свети ратник бити издигнут у ранг династичког

¹⁶ R. Ousterhout, C. Bakirtzis, *The Byzantine Monuments of the Evros / Meriç River Valley*, Thessalonika 2007, 71–72. Захваљујем се колегици Ј. С. Ђирић која ми је указала на овај податак.

¹⁷ Grierson, *Catalogue III/2*, 762, T. LXIII, бр. 2.1–2.5.

¹⁸ J. Nesbitt, C. Morisson, *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, Volume 6: *Emperors, Patriarchs of Constantinople, Addenda*, Washington, D.C. 2009, 128–129, бр. 76.1, 76.2, 76.3.

¹⁹ M. F. Hendy, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, Vol. IV, Part 1, *Alexius I–Alexius V (1081–1204)*, Washington, D.C. 1999, 189, 204–206, T. I, бр. 4.1, 4.2, 5a.1–5a.2, 5b.2–5b.4; C. Morisson, *The Emperor, the Saint, and the City: Coinage and Money in Thessalonike from the Thirteenth to the Fifteenth Century*, *Dumbarton Oaks Papers No. 57*, 2004, 173–203, 174–176, фиг. 2.

Сл. 5. Теодор Комнин Дука. 1227–1230.
Аспрон трахеј номизма. Солун.

Fig. 5. Theodore Comnenus Ducas.
1227–1230. Aspron Trachy Nomisma.
Thessalonica.

Сл. 6. Јован Комнин
Дука. 1237–1242.
Аспрон трахеј
номизма. Солун.

Fig. 6. John Comnenus
Ducas. 1237–1242.
Aspron Trachy
Nomisma. Thessalonica.

патрона.²⁰ Под Комнинима се на царском новцу појављују и представе Светог Ђорђа, први пут на ковањима цара Јована II (1118–43),²¹ и Светог Теодора, уз кога се, на свом сребрном новцу, кованом у Константинопољу, приказује цар Манојло I (1143–80).²²

Посебан значај свети ратници добијају на новцу који се кује у новоствореним државама после пада царства – на ковањима Никејског царства најчешће се приказује Свети Теодор,²³ на новцу Трапезунта Свети Евстатије,²⁴ док је новац Солунског царства обележила представа Светог

²⁰ Евстатије Солунски, у свом делу *Laudatio*, написаном у славу Светог Димитрија, назива га патроном државе и града. *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca*, ed. J. P. Migne, Parisii 1857–66, 136:168, 181; Марковић, н. д., 588; Grotowski, н. д., 115–116, нап. 194.

²¹ Hendy, *Catalogue IV/1*, 261–263, Т. IX, бр. 8а.1–8д.3.

²² Исто, 298–300, Т. XII, бр. 4а.3–4.д.

²³ M. F. Hendy, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, Vol. IV, Part 2, *The Emperors of Nicaea and their Contemporaries (1204–1261)*, Washington, D.C. 1999, 456–461, 463–466, 492, 495–496, 505–506, 524–525, 540.

²⁴ W. Wroth, *Catalogue of the Coins of the Vandals, Ostrogoths and Lombards, and of the Empires of Thessalonica, Nicaea and Trebizond in the British Museum*, London 1911, 232–275, 277, 279–283, 285–286. 289–297, 302–304, 306–307.

Сл. 7. Свети Димитрије.
Венеција, црква Светога
Марка, западна фасада,
касни XII век.

Fig. 7. St. Demetrius.
Venice, church of San
Marco, the west facade, late
12th century.

Димитрија.²⁵ Представе Светог Димитрија носио је и новац бугарског цара Ивана II Асена (1218–41), на којем је светац приказан као заштитник Другог бугарског царства, што постаје од краја XII века, у време царева Петра и Асена I.²⁶

Свети ратници су најчешће приказани у друштву цара како му уручују симболе победе: лабарум, крст, штап са звездом на врху или, веома често, мач. На многим емисијама овог новца упадљиво је визуелно поређење владара са светим ратником путем идентичне величине и поставке фигура и гестова, те инсигнија са којима се представљају. Међутим, идеја о владару као светом ратнику биће нарочито истакнута на појединим врстама новца никејског цара Јована III Ватаца (1221–54), на којима се сам цар представља као свети ратник – солунски Свети Димитрије.

У Солунском царству, на новцу цара Теодора Комнина Дуке (1227–30), појављује се нови иконографски тип представе светог ратника, па се Свети Димитрије приказује на престолу, у туници и панциру, са огртачем, како једном руком држи исукан мач, положен преко крила, а у другој руци

²⁵ Hendy, *Catalogue* IV/2, 550–551, 553–556, 558–559, 562–565, 571–574, 575–577, 583–586, 591–593, 596, 600, 604, 607–613, 616; Morisson, н. д., 180–183, фиг. 6–10, 12–14, 16–18, 27, 29, 31–32, 34, 39–45, 48, 50, 62–63.

²⁶ Morisson, н. д., 188, бр. 58–59; M. Dimnik, J. Dobrinić, *Medieval Slavic Coinages in the Balkans: Numismatic History and Catalogue*, London 2008, 121–122, 219, бр. 2.1.1–2.2.1.

Сл. 8. Јован III Дука
Ватац. 1221–1254.
Аспрон трахеј номизма.
Магнезија.

Fig. 8. John III Ducas
Vatatzes. 1221–1254.
Aspron Trachy Nomisma.
Magnesia.

његове корице (сл. 5).²⁷ На појединим емисијама новца, који кује цар Јован Комнин Дука (1237–42), иконографија представе биће нешто измењена те је Свети Димитрије представљен како исукан мач држи обема рукама (сл. 6).²⁸

Претпоставља се да оваква иконографска формула представљања светог ратника потиче са данас изгубљеног мозаика из Цркве Светог Димитрија у Солуну,²⁹ а изгледа да је по истом узору настала представа Светог Димитрија на цариградском рељефу који датира са краја XII века и данас се налази на западној фасади Цркве Светог Марка (сл. 7).³⁰ Док седи на скупоценом, резбареном трону, у војничкој одећи са металним оклопом и војничким огртачем, левом руком држећи корице а десном балчак мача, Свети Димитрије је приказан и на икони која се дагује крајем XII и почетком XIII столећа, а данас се чува у Третјаковској галерији у Москви.³¹ Тип представе Светог Димитрија са мачем преко крила постао је типичан за новац солунске ковнице. После новца Солунског царства, овакав тип представе светитеља понеће златан печат бугарског цара Ивана II Асена.³²

На неколико емисија сребрног новца, никејски цар је приказан у царском орнату, са стемом, како седи на престолу, десном руком држећи мач положен преко крила а у левој корице мача (сл. 8).³³ Исти тип представе владара понеће, по рестаурацији царства, и новац цара Михаила VIII Палеолога (1259–82), кован у Константинопољу.³⁴ Под

²⁷ Hendy, *Catalogue IV/2*, 558–559, Т. XXXIX, бр. 9.1, 9.2, 9.6; Morisson, н. д., 181, фиг. 9.

²⁸ D. R. Sear, *Byzantine Coins and Their Values*, London 1987, бр. 2199.

²⁹ Исти тип представе светитеља био је приказан на икони која се налазила на циборију у Цркви Светог Димитрија у Солуну, о којој се зна из описа који потиче из раног XV века. Symeon of Thessalonica, *Diataxis*, cited by D. Pallas, *Le ciborium hexagonal de saint Démétrius de Thessalonique*, Зограф 10, 1979, 44–58, 52; Morisson, н. д., 181.

³⁰ O. Demus, *The Church of San Marco in Venice. History, Architecture, Sculpture*, Washington, D.C. 1960, 128–131, фиг. 40–41; исти, *Le sculpture esterne di San Marco*, Milano 1995, Cat. 8, 89–90; Марковић, н. д., 597, сл. 42.

³¹ В. Н. Лазарев, *История византийской живописи*, Москва 1948, 143, Т. 220–221.

³² Ђ. Јорукова, В. Пенчев, *Български средновековни печати и монети*, София 1990, 224, Т. III, 23а–б; Morisson, н. д., 188, фиг. 61.

³³ Hendy, *Catalogue IV/2*, 507–508, Т. XXXIV, бр. 54.1, 54.3.

³⁴ Ph. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collec-*

Палеолозима, Свети Димитрије је сматран заштитником династије³⁵ и често је приказиван на њиховом новцу. Да је на овим представама владар приказан као Свети Димитрије открива карактеристичан положај мача који на овај начин, положен преко крила, није био приказан ни на једном сачуваном портрету византијског цара са мачем, ни у минијатурама ни на печатима и новцу. Представу владара са мачем положеним преко оба колена није могуће, у овом периоду, наћи ни у западном новчарству. Интересантно је да положај мача, сличан као на представи Светог Димитрија на солунском новцу, срећемо на Западу, колико је нама познато, само на представи Светог Маврикија приказаног као патрона града на брактеатима које кују надбискупи Магдебурга између 1152. и

Сл. 9. Вихман вон Себург.
1152–1198. Брактеат. Магдебурска
надбискупија.

Fig. 9. Wichmann of Seeburg.
1152–1198. Bracteate. Magdeburg
(archbishopric).

1192. године. Светитељ је приказан са мачем положеним на коленима, док у подигнутим рукама држи крст и скиптар са крином (сл. 9).³⁶

Разлози за пласирање солунског Светог Димитрија на печат Ивана Асена и приказивање Јована Ватаца као солунског светог ратника на новцу који кује, јаснији су ако се сагледају у светлу историјских дешавања. У овом периоду траје велика војна кампања у којој су обојица царева кренула у освајање Цариграда, а пут их је водио преко Солуна и сукоба са Теодором Анђелом. Победу је 1246. године извојевао никејски цар, примивши од Теодора Анђела власт над Солуном.³⁷ Приказан на свом новцу као Свети Димитрије са мачем, Јован Ватац се, по свој прилици, приказивао као бранитељ освојеног града. Упадљиво визуелно поређење владара и једног светитеља на новцу Јована Ватаца није била новина. Управо је на солунском новцу цар Јован Комнин Дука био приказан са крилима и мачем у рукама, као његов заштитник, архистратиг Михаило.³⁸

Пријемчивост српске средине за схватања о идеалном владару као владару ратнику – при чему се ратничке особине, које је владар у боју

tion and in the Whitemore Collection, Vol. V, Part 2, Michael VIII to Constantine XI (1258–1453): Catalogue, Concordances and Indexes, Washington, D.C. 1999, T. 6, бр. 91–95.

³⁵ Janin, н. д., 334; Марковић, н. д., 589.

³⁶ Ph. Grierson, *Coins of Medieval Europe*, London 1991, 84. Свети Маврикије је био један од напoштoванијих светих ратика на Западу, између осталог и патрон династије Отона, коме је приписивана успешна војна експанзија Отона на исток. A. Brackman, *Die politische Bedeutung der Mauritius-Verehrung im frühen Mittelalter* у: *Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften*, Phil.-hist. Klasse 30, 1937, 3–29, 24–26.

³⁷ Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1998, 408–412.

³⁸ Hendy, *Catalogue IV/2*, 595, T. XLIII, бр. 34–35; Morisson, н. д., 185–186.

Сл. 10. Стефан Драгутин.
1276–1282/1316. Динар.

Fig. 10. Stefan Dragutin.
1276–1282/1316. Dinar.

Сл. 11. Стефан Урош III
(Дечански). 1321–1331.
Динар.

Fig. 11. Stefan Uroš III
(Dečanski). 1321–1331.
Dinar.

испољвао, пореде, између осталог, и са особинама Светог Димитрија – уочавају се већ за владавине Стефана Немање. Стефан Немања је, и у рату и у чудима, како је писао Доментијан, био „подобан Светом Димитрију“,³⁹ а Првовенчани, описујући његове војне успехе, написаће да Немања бугарског владара Стреза „помажући и чувајући своју домовину прободу“ као што Свети Димитрије „прободу цара, рођака овог и умори га злом смрћу“.⁴⁰ Архиепископ Данило, у опису живота краља Милутина, који у војним подухватима, победом свога оружја, тријумфално проширује границе српске државе, између осталог каже да је „као Свети Димитрије“.⁴¹

Стога не изненађује да је прва представа владара са мачем на српском новцу, на динару краља Драгутина, настала по узору на представу солунског светог ратника, посебно што постоје подаци да га је краљ Драгутин посебно поштовао.⁴² На реверсу овог новца, владар је приказан на престолу, без круне, у десној руци са скиптаром који се завршава крстом док у левој држи мач положен преко крила (сл. 10).⁴³ У нашој

³⁹ Доментијан, *Живот светог Саве и светог Симеона*, приредила Р. Маринковић, Београд 1988, 292.

⁴⁰ Стефан Првовенчани, *Житије светог Симеона*, у: С. Првовенчани, *Сабрана дела*, приредила Ј. Јухас - Гергиевска, Београд 1999, 116.

⁴¹ Архиепископ Данило II, *Животи краљева и архиепископа српских*, приредио Л. Мирковић, Београд 1935, 106.

⁴² С. Марјановић-Душанић, *Владарске инсигније и државна симболика у Србији од XIII до XV века*, Београд 1994, 144; М. Динић, *О крунисању Твртка за краља у: Из српске историје средњег века*, приредили С. Ђирковић, В. Ђокић, Београд 2003, 305–314, 308–309.

⁴³ В. Иванишевић, *Новчарство средњовековне Србије*, Београд 2001, 239, бр. 2.4.1–2.4.2.

Сл. 12. Стефан Душан.
1331–1355. Динар.
Искован 1345–1346.

Fig. 12. Stefan Dušan.
1331–1355. Dinar. Struck
1345–1346.

нумизматичкој литератури, иконографија овог новца везује се за угарски и западни новац. Међутим, на угарском новцу, када се приказује са мачем, владар мач увек држи подигнут увис, како је први пут приказан краљ Бела IV (1235–70).⁴⁴ Исукан мач подигнут увис, без обзира да ли владар стоји, седи или је приказан као коњаник, постаје обележје слике владара ратника на новцу и печатима Запада од XI столећа па до краја средњег века.⁴⁵ У односу на новац краља Драгутина, веће приближавање солунском узору уочава се већ на новцу Стефана Дечанског, када ће краљ, као Свети Димитрије, бити представљен као ратник, у туници и панциру (сл. 11),⁴⁶ а исти тип представе преузеће, на својим ковањима, краљ Душан.⁴⁷

Култ Светог Димитрија доживеће, у Србији, врхунац под краљем и царем Душаном, када ће у Дечанима, који настају у време војне експанзије и удвостручења српске територије на рачун Византије, бити осликан најопширнији циклус о животу и чудима овог светитеља, не само у српском него и у византијском монументалном сликарству.⁴⁸ Утицај историјског тренутка, у којем су рат и тријумф били у сржи српске владарске идеологије, препознаје се и у лику небеског узора земаљског владара-ратника, Христа Пантократора са исуканим и подигнутим мачем у сцени дечанског Страшног суда.⁴⁹ Стога не изненађује што је највећи српски ратник, на свом новцу, издатом у том периоду, подобан великом ратнику Светом Димитрију. Као некад Свети Димитрије цара Калојана,

⁴⁴ L. Réthy, *Corpus Nummorum Hungariae* I, Budapest 1899, T. 13, бр. 228.

⁴⁵ Наводимо само неке примере: В. М. Bedos-Rezak, *The King Enthroned, a New Theme in Anglo-Saxon Royal Iconography* у: *Kings and Kingship*, ed. J. T. Rosenthal, Binghamton–New York 1986, 53–88, 63; Grierson, *Coins of Medieval Europe*, 75, 83, 99, 127, 132, 143, 146, бр. 153, бр. 312, 330, 331, 333, 334 итд; С. Е. Karkov, *The Ruler Portraits of Anglo-Saxon England*, Woodbridge 2004, 160; Е. Azzopardi, *The Coinage of the Crusaders and the World of Islam*, Malta 2006, 74, 75, 79, бр. CC127, бр. CC129, бр. CC131, бр. CC141.

⁴⁶ Иванишевић, н. д., 243, бр. 5.2–5.4.

⁴⁷ Исто, 244, бр. 6.2–6.3

⁴⁸ С. Пајић, *Циклус св. Димитрија у: Зидно сликарство манастира Дечана: грађа и студије*, ур. В. Ј. Ђурић, Београд 1995, 353–360, 454, са старијом литературом.

⁴⁹ М. Кашанин, *Фреске у Дечанима у: Уметност и уметници*, Београд 1943, 55–71, 58; А. Давидов Темерински, *Циклус страшног суда у: Зидно сликарство манастира Дечана: грађа и студије*, ур. В. Ј. Ђурић, Београд 1995, 191–213, 208; исти, *Империјални смисао дечанског сликарства: уводна разматрања у: Зборник радова Ниш и Византија II*, Ниш 2004, 241–252, 244–245, сл. 4.

Душан је, у најзначајнијој бици свог живота, како ће касније написати у својој Повељи уз Законик,⁵⁰ у бици код Велбужда, приликом судара Срба и Бугара, убио бугарског цара Шишмана, одрубивши му главу мачем. Овај догађај из живота солунског светог ратника симболично је забележен у сцени *Свети Димитрије убија цара Калојана* у параклису посвећеном Светом Димитрију у Дечанима, уз олтарску преграду.⁵¹

Док се на византијском новцу цареви представљају како од светих ратника примају оружје победе, у слици на српском новцу, као на новцу Јована Ватаца и Михаила VIII Палеолога, српски владар се поистовећује са једним од највећих светих ратника. За разлику од византијских царева, који се у овом типу представе приказују у царском орнату, српски краљ се приказују као ратник, у панциру.

Са мачем у руци, цар Душан је био представљен и на печату његове изгубљене повеље из Хиландара, издате у 1354. години, како стоји и држи скиптар у једној а мач у другој руци.⁵² Колико су ратничке инсигније чиниле суштину представе владара у држави српског краља и цара говори и представа шлема, још једне ратничке инсигније, која се у периоду великих војних освајања појављује на новцу⁵³ и печатима⁵⁴ краља Душана, одакле ће бити преузета на наредним српским ковањима.

Још један искорак ка иконографији солунског ратника Душан чини у тренутку када се уздиже на царство. У периоду од проглашења за цара, у 1345. години, до крунисања у Скопљу, на Ускрс 16. априла 1346. године, на једној од првих царских емисија Душан ставља други тип представе Светог Димитрија који обема рукама, чврсто, држи мач положен преко крила, на којој круну западног типа замењује византијском стемом (сл. 12). Натпис који прати представу гласи REX RASIAE STEFAN IMPERATOR ROMANIAE (краљ Србије – цар Романије).⁵⁵ У лето и јесен 1345. године, српски краљ је запосео крајеве југоисточне Македоније са градом Сером, полуострвом Халкидиком и Светом гором.⁵⁶ Пред вратима Солуна, иконографијом свог новца, краљ Србије и цар Романије подвлачи своју сличност са славним ратником, представљајући се као божји војник и истичући тиме да су његов рат и његове победе од Господа подржане. А можда се, као Јован III Ватац, представљао као нови бранитељ града светог ратника?

⁵⁰ Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана*, Београд 1960, 87; Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, 157; Б. И. Бојовић, *Краљевство и светост. Политичка филозофија средњовековне Србије*, Београд 1999, 225.

⁵¹ Пајић, н. д., 354–355, 359, сл. 4.

⁵² А. Соловјев, *Печати на Душановим повељама*, Гласник СНД 2, 1927, 40; Марјановић - Душанић, *Владарске инсигније*, 108.

⁵³ Иванишевић, н. д., 244–245, бр. 6.4.1–6.5.2, 6.6–6.7.

⁵⁴ G. Čremošnik, *Studije za srednjovjekovnu diplomatiku i sigilografiju južnih Slave-na*, Сарајево 1976, 131–132; Марјановић-Душанић, *Владарске инсигније*, 107.

⁵⁵ Иванишевић, н. д., 245, бр. 6.8.1–6.8.2.

⁵⁶ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан: краљ и цар 1331–1355*, Београд 2005, 150–151.

Интересантно је да је, по крунисању за цара, Душан одложио оружје – у владарској представи на престолу сада држи скиптар и акакију,⁵⁷ док ће представа шлема са челенком остати на његовом новцу у својству фрагментарног грба. После смрти цара Душана, представа владара са мачем остаће једна од најзаступљенијих владарских представа на српском новцу, али ће мач којим је освајано и грађено Српско царство, у временима која су уследила, у руци српских владара постати мач којим се брани земља и опстанак.

Marina Odak Mihailović

IN THE IMAGE OF SAINT DEMETRIUS OF THESSALONIKI: REPRESENTATION OF A RULER WITH A SWORD ON THE COINS OF KING AND EMPEROR DUŠAN

The cults of military saints (including Saint Demetrius) were widespread in the Byzantine Empire and in the Medieval Serbia. Although venerated since the days of Early Christianity, the cults of military saints gained significantly greater following in the second half of the 9th century and in the first decades of the 10th century, in the time of military expansion of the Byzantine Empire. However, the images of warrior saints appeared on Byzantine coins and imperial seals for the first time during the reign of the emperors from the Komnenos dynasty. Thus, the image of Saint Demetrius appears for the first time on the coins of Alexios I Komnenos, minted in Thessaloniki in 1081–1082, with the representation of the saint as giving the labarum to the emperor. The coins minted by Theodore Komnenos Doukas in Thessaloniki feature a new type of iconographic representation of Saint Demetrius, with the saint being depicted on the throne, in full military dress, holding an unsheathed sword in his right hand and over his lap, with sheaths placed in his left hand, i.e. holding the sword with both hands.

By following the specific iconography of representation of St. Demetrius first created in the Thessaloniki mint, the text elaborates its imitations and formation of the image of the ruler after the model of St. Demetrius of Thessaloniki on the money of John III Doukas Vatatzes, Emperor of Nicaea, Byzantine emperor Michael VIII Palaiologos minted after the restoration of the empire, Bulgarian emperor Ivan II Asen, as well as on the coins of Serbian kings Dragutin, Stefan Dečanski and particularly that of king and emperor Dušan. The warrior saints, the glorified Lord's soldiers, were models to Byzantine and Medieval Serbian rulers and personified specific ways of behaviour. Therefore, the desire to equate the ruler and the warrior saint visually came naturally. However, these images of rulers on coins and seals carried much deeper, propagandistic message. In certain cases distributed simultaneously with military conquests of Thessaloniki, they were supposed to represent the conquerors in the image of the patron saint of Thessaloniki, as the city's new protectors and defenders.

⁵⁷ Иванишевић, н. д., 247–248, бр. 6.16.1–6.17.

